

БІЛЕЦЬКА А. М.,
здобувач кафедри організації судових
та правоохоронних органів
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.962

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СУДДІВ

У статті досліджується принцип спеціалізації суддів, який є однією з основних гарантій якісного, професійного вирішення судових справ. Акцентується увага на недостатню реалізацію зазначеного принципу, оскільки на сьогодні більш вагоме значення приділяється спеціалізації судів, тобто побудові та структурі судової системи.

Ключові слова: принципи судової влади, спеціалізація суддів, спеціалізація судів.

В статье исследуется принцип специализации судей, который является одной из основных гарантий качественного, профессионального решения судебных дел. Акцентируется внимание на недостаточную реализацию указанного принципа, поскольку на сегодня более весомое значение уделяется специализации судов, то есть построению и структуре судебной системы.

Ключевые слова: принципы судебной власти, специализация судей, специализация судов.

The principle of specialization of judges, which is one of fundamental guarantees of quality, professional decisions of court cases is considered in article. Attention is focused on insufficient implementation of this principle because for today greater importance is given to specialization of courts, ie to building and to structure of judicial system.

Key words: principles of judiciary, specialization of judges, specialization of courts.

Вступ. Одним із основних завдань реформування та вдосконалення судової системи в Україні є визначення пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини. Серед напрямків реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів необхідно виділити підвищення професійного рівня суддів та ефективності правосуддя й оптимізації повноважень судів різних юрисдикцій. На наш погляд, реалізація зазначених напрямків не можлива без застосування та вдосконалення принципу спеціалізації суддів.

Проблема спеціалізації суддів була предметом дослідження багатьох науковців. Слід відзначити наукові праці В.Б. Авер'янова, В.Ф. Бойка, В.Д. Бринцева, О.В. Бурак, В.В. Городовенка, Ю.М. Грошевого, В.В. Долежана, М.І. Козюбри, В.В. Костицького, В.В. Кривенка, Р.О. Куйбіди, В.Т. Маляренка, І.Є. Марочкіна, М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, Л.М. Москвич, В.Т. Нора, М.В. Оніщука, В.В. Онопенка А.Й. Осетинського, Д.М. Притики,

А.О. Селіванова, Н.М. Селізьової, В.В. Сердюка, Н.В. Сибільової, Е.Є. Сілантьєвої, М.І. Сірого, В.С. Стефанюка, І.Б. Факас, М.І. Хавронюка, М.М. Хамник, А.В. Хегая, В.І. Шишкіна, О.В. Щербанюк. У той же час питання спеціалізації суддів розглядалися багатьма вченими, як складовий елемент принципу спеціалізації судової системи, та не отримали достатнього наукового опрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз і характеристика правових та організаційних форм реалізації принципу спеціалізації суддів, а також встановлення співвідношення принципів спеціалізації суддів та спеціалізації судів.

Результати дослідження. Згідно зі ст. 125 Конституції України та ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» принцип спеціалізації є одним із принципів, за яким будується система судів загальної юрисдикції в Україні. Однак Конституція України не розкриває сутності зазначеного принципу, що призвело до різних підходів його тлумачень.

Традиційно в Україні реалізація принципу спеціалізації судочинства обмежувалася лише існуванням, крім системи так званих «загальних» судів, ще й господарських та адміністративних судів [1, с. 13]. Тобто, при дослідженні спеціалізації судочинства науковцями приділялась основна увага спеціалізації судів, а питання щодо спеціалізації суддів не знайшли значного відображення в наукових дослідженнях. У той же час принцип спеціалізації необхідно розглядати дещо ширше, а саме, з розмежуванням принципу спеціалізації судів і спеціалізації суддів, та врахуванням специфіки організації роботи суду.

Така позиція підтверджується нормами Концептуальних положень реформування організації діяльності судів загальної юрисдикції, затверджених наказом Державної судової адміністрації України № 576 від 7 листопада 2003 р., якою передбачено запровадження спеціалізацій: а) за сферою діяльності: процесуальна – сфера діяльності суддів; непроцесуальна, організаційна – діяльність апарату суду; б) за характером інформації – поділ усіх судових справ і звернень на категорії, й окреслення ліній її проходження в суді; в) спеціалізація підрозділів суду із забезпечення проходження судових справ по стадіях; г) спеціалізація суддів із розгляду певних категорій судових справ; д) спеціалізація управління – визначення рівнів компетенції посадових осіб по вирішенню поточних питань діяльності суду [2].

Н.В. Сибільова вказує, що спеціалізація, як принцип побудови судової системи, означає, що конкретний суд, як елемент цієї системи, наділений повноваженнями розглядати і вирішувати судові справи, що впливають із певного виду правовідносин. Спеціалізація, як принцип організації роботи певної судової установи, означає, що в ній визначаються конкретні судді, які спеціалізуються на розгляді судових справ, що також впливають із певного виду правовідносин (так звана внутрішня спеціалізація) [10].

І.В. Назаров підтримує точку зору про виокремлення внутрішньої спеціалізації судів (спеціалізації суддів) та зазначає, що така спеціалізація необхідна для судів, що мають широку юрисдикцію, розглядають велику кількість справ і включають достатню кількість суддів і штат суду. Для підвищення якості правосуддя та скорочення строків розгляду справ спеціалізація суддів просто необхідна [3, с. 135].

Законодавець деталізує зазначений принцип у ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де зазначається, що суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. В той же час законодавець окремо виділяє принцип спеціалізації суддів, вказуючи, що у судах загальної юрисдикції за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів із розгляду конкретних категорій справ [9]. Крім того, поряд є диспозитивністю запровадження спеціалізації суддів закон передбачає й імперативні норми, за якими у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх та слідчого судді, який здійснює повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, передбаченому процесуальним законодавством.

Проблеми щодо розгляду таких категорій справ, як злочини, вчинені неповнолітніми, є не новими. Так, Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні уста-

нови для дітей» № 20/95-ВР від 24 січня 1995 р. у ч. 2 ст. 6 зазначає, що справи за участю неповнолітніх розглядаються спеціально уповноваженими на те суддями (складом суддів) за участю представників служб у справах дітей [7].

У листі Верховного Суду України від 1 грудня 2003 р. «Про запровадження спеціалізації суддів по розгляду справ щодо злочинів, учинених неповнолітніми» зазначається, що у зв'язку з недосвідченістю суддів, які розглядають кримінальні справи про злочини, вчинені неповнолітніми, та недосконалим володінням специфікою розгляду справ цієї категорії кількість помилок та порушень закону, які допускають органи досудового слідства та місцеві суди при розгляді справ про злочини неповнолітніх, не зменшується, таким чином, важливим і нагальним є введення спеціалізації суддів щодо розгляду кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми [6].

Пленум Верховного Суду України в п. 23 своєї постанови від 16 квітня 2004 р., № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» підкреслює необхідність створення спеціалізації суддів щодо розгляду кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми, вказуючи, що, зважаючи на істотні особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх, рекомендувати головам місцевих та апеляційних судів відповідно запроваджувати спеціалізацію суддів із розгляду справ цієї категорії, а також забезпечувати таких суддів необхідною методичною літературою, проводити з ними постійні заняття з метою вдосконалення професійного рівня і набуття знань у галузі дитячої та юнацької психології [8].

У зв'язку з ефективними показниками запровадження спеціалізації суддів щодо розгляду кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми, зазначену спеціалізацію було закріплено на законодавчому рівні. Так, Кримінальний процесуальний кодекс України в 2012 р. ввів посаду судді, уповноваженого здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Він вирішує питання щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень (ч. 10 ст. 31).

Судді (суддя), уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. Кількість суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду. Суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. У разі відсутності в суді суддів із необхідним стажем роботи суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді. Судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції, проте здійснення ними таких повноважень ураховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення [9].

Іншою обов'язковою формою спеціалізації суддів є слідчий суддя, який здійснює повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, передбаченому процесуальним законодавством. У Кримінальному процесуальному кодексі України відсутня окрема стаття, яка б містила норми про статус слідчого судді, як суб'єкта кримінального провадження. У законі у визначенні терміну «слідчий суддя» окреслено лише спрямованість його діяльності через вказівку на повноваження (права, які є одночасно й обов'язками): «суддя.., до повноважень якого належить здійснення у порядку, визначеному цим Кодексом, судового контролю за дотриманням

прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні...» (п. 18 ст. 3 КПК України) [4, с. 145–153].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 5 ст. 21 встановлює організаційний бік правового статусу слідчого судді, зазначаючи, що з числа суддів місцевого загального суду обираються слідчі судді (суддя), які здійснюють повноваження з судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, передбаченому процесуальним законом. Кількість слідчих суддів визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду. Слідчі судді (суддя) обираються зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. До обрання слідчого судді відповідного суду його повноваження здійснює найстарший за віком суддя цього суду. Слідчий суддя не звільняється від виконання обов'язків судді першої інстанції, проте здійснення ним повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні враховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення [9].

Закон передбачає обов'язкову наявність у місцевих, апеляційних та вищих спеціалізованих судах лише дві зазначені вище форми спеціалізації суддів. Всі інші форми внутрішньої спеціалізації суд має право вирішувати на власний розсуд шляхом прийняття рішення на зборах суддів відповідного суду. Це право судді реалізують шляхом утворення спеціальних судових палат, колегій і складів.

Так, наприклад, у Харківському апеляційному господарському суді з 1 червня 2014 року запровадили спеціалізацію у формі створення трьох судових палат:

- першої судової палати, яка розглядає спори, що виникають із законодавства про зовнішньоекономічну діяльність та іноземне інвестування;
- другої судової палати, яка розглядає справи про банкрутство;
- третьої судової палати, яка розглядає справи про інтелектуальну власність.

Усі інші справи, за виключенням вказаних спеціалізацій, які надходять до Харківського апеляційного господарського суду, розподіляються між суддями всіх судових палат відповідно до принципу черговості згідно з вимогами статті 2-1 Господарського процесуального кодексу України та Положення про автоматизовану систему розподілу справ.

Дещо по іншому реалізується принцип спеціалізації суддів у Верховному Суді України, так у ч. 3 ст. 39 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що у Верховному Суді України обов'язково діють чотири палати, а саме: а) судова палата в адміністративних справах, б) судова палата у господарських справах, в) судова палата у кримінальних справах, г) судова палата у цивільних справах. Тобто, кількість та юрисдикція судових палат визначається не на власний розсуд зборів суддів, а безпосередньо закріплюється на законодавчому рівні. Однак слід зазначити, що такий порядок був не завжди, з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 році перегляд справ у Верховному Суді України відбувався за участю всіх суддів, що повністю виключало принцип спеціалізації суддів. Як показала практика, зазначена процедура виявилась неефективною, у зв'язку з чим Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20 жовтня 2011 р. були внесені зміни, відповідно до яких було утворено 4 судові палати [5].

Висновки. Підсумовуючи, можна вказати, що принцип спеціалізації суддів є однією з основних гарантій якісного, професійного вирішення судових справ. У той же час цей принцип не реалізується повною мірою та носить обмежений характер, оскільки на сьогодні більш вагоме значення приділяється спеціалізації судів, тобто побудові та структурі судової системи. Однак, як було вище зазначено, спеціалізація судової системи – це й спеціалізація судів й спеціалізація суддів, які хоч і є взаємопов'язаними, однак мають різну правову природу. З метою підвищення професійного рівня суддів та ефективності правосуддя й оптимізації повноважень судів різних юрисдикцій, на наш погляд, недостатньо створення спеціалізованих судів. Варто розвивати та звужувати спеціалізацію суддів. Важливим є за-

провадження нових напрямків та форм спеціалізації суддів, а саме, за складністю справ та за предметом розгляду. Звуження спеціалізації суддів повинно стати ефективним механізмом прискорення судового розгляду без впливу на його якість, а це, у свою чергу, сприятиме особам отримання якісних результатів правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Городовенко В.В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя [Текст] / В.В. Городовенко // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – 1. – С. 12–15.
2. Концептуальні положення реформування організації діяльності судів загальної юрисдикції: наказ ДСА України від 07.11.2003 р., № 576. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_15/pg_ibgo00.htm. – Заголовок з екрана.
3. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія. – Х.: вид. «ФІНН», 2011. – 432 с.
4. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні: процесуальний статус та процесуальні функції [Текст] / В.О. Попелюшко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 145–153.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України: Закон України від 20.10.2011 р. № 3932-VI [Текст] // Офіц. вісн. України. – 2011 р. – № 89. – Ст. 3226.
6. Про запровадження спеціалізації суддів по розгляду справ щодо злочинів, вчинених неповнолітніми: лист Верхов. Суду України від 01.12.2003 р. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/D3F60C3B84886101C22576E80031C0F1?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=D3F60C3B84886101C22576E80031C0F1&Count=500&>. – Заголовок з екрана.
7. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України № 20/95-ВР від 24.01.1995 р. [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.
8. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: пост. Пленуму Верхов. Суду України від 16.04.2004 р., № 5 [Текст] // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 5. – С. 4–8.
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI [Текст] // Вісн. Верхов. Ради України. – 2010. – № 142. – Ст. 1125.
10. Сибільова Н.В. Порядок організації та діяльність судової влади. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm> – Заголовок з екрана.

